

J. Roeleveld en M. Derriks

Samenvatting

In dit artikel wordt de vraag gesteld of er bij voortijdige verlaters van de hoogste klassen van HAVO en VWO, net als bij voortijdige verlaters van LBO en MAVO, sprake is van een kwetsbare maatschappelijke positie. Met behulp van gegevens uit het SLVO-cohort van het CBS worden eerst degenen die de hoogste klassen van HAVO en VWO gediplomeerd of ongediplomeerd verlaten, vergeleken met HAVO-ers en VWO-ers die verder leren. Vervolgens wordt, met behulp van nieuw verzamelde gegevens, de maatschappelijke loopbaan na het ongediplomeerd onderwijsverlaten vergeleken met die van onderwijsverlaters met een HAVO- of VWO-diploma. Het blijkt dat ongediplomeerde onderwijsverlaters van HAVO en VWO zich na enkele jaren toch vaak weer verder geschoold hebben. Opmerkelijk is dat, hoewel ongediplomeerde onderwijsverlaters meteen na het schoolverlaten vaker werkloos worden dan gediplomeerde onderwijsverlaters, dit verschil na enkele jaren is verdwenen. De algemene conclusie is dat de positie van uitvallers uit de hoogste klassen van HAVO en VWO weinig zorgwekkend is.

1 Inleiding en onderzoeksvragen

Voortijdig schoolverlaten is al geruime tijd een aandachtspunt van beleid en onderzoek. De afgelopen jaren zijn diverse studies verricht naar de omvang (landelijk, regionaal of lokaal), de oorzaken en achtergronden van voortijdig schoolverlaten, alsmede naar de mogelijkheden voor scholen en beleid om het probleem terug te dringen (Babeliowsky, 1986; De Vries & Peetsma, 1987; De Vries & De Jong, 1988; Bos, Van Kesteren, Stoel & Vermeulen, 1990; Bock & Hövels, 1991). De huidige aandacht (zorg) voor voortijdig schoolverlaten wordt niet zozeer ingegeven door de omvang van het verschijnsel - het percentage voortijdige schoolverlaters is in de loop der jaren tachtig

afgenomen van 3,7% in 1979/80 naar zo'n 3% in 1988/89 (Voncken & Moerkamp, 1991), maar vooral door de slechte arbeidsmarktperspectieven van voortijdige schoolverlaters. Op zich is dat niet nieuw. Over het algemeen hebben ongediplomeerde schoolverlaters een ongunstiger positie op de arbeidsmarkt dan degenen die de arbeidsmarkt gediplomeerd betreden. De problematiek van het ongediplomeerd schoolverlaten lijkt nu echter ernstiger. Juist omdat de onderwijsdeelname van jongeren is toegenomen (steeds meer jongeren volgen steeds langer onderwijs en halen steeds hogere diploma's), wordt de achterstand van diegenen die geen enkel diploma voortgezet onderwijs bezitten groter en daarmee hun arbeidsmarktperspectieven ongunstiger. Niet alle ongediplomeerden hebben echter even ongunstige perspectieven op de arbeidsmarkt. Jongeren met de minste opleiding (degenen met alleen basisonderwijs of uitvallers uit LBO en MAVO), lopen de grootste kans om werkloos te worden (Meesters & Einerhand, 1986; Neve, 1989; Hövels & Bock, 1991). Vergeleken met gediplomeerde verlaters hebben ongediplomeerde verlaters van deze schooltypen niet alleen direct na het schoolverlaten minder kans op werk, op de langere termijn worden de verschillen alleen maar groter. Vanwege deze relatief zeer zwakke arbeidsmarktpositie zijn er voor deze groepen voortijdige schoolverlaters allerlei specifieke initiatieven ontwikkeld om hen alsnog verder te scholen en beter te kwalificeren voor de arbeidsmarkt. Veel minder aandacht was er tot nu toe voor de schoolverlaters uit de hogere vormen van het algemeen voortgezet onderwijs.

Begin van de jaren negentig kreeg men op beleidsniveau meer aandacht voor de hogere trap van het voortgezet onderwijs, het HAVO en VWO. De nota 'Profiel van de tweede fase van het voortgezet onderwijs' is daar een voorbeeld van. Naast verbetering van het onderwijs in de tweede fase door 'profilering' vormt het terugdringen van voortijdig schoolverlaten in

deze nota een belangrijk aandachtspunt. Want hoewel de totale uitval uit het voortgezet onderwijs in de loop der jaren is afgenomen, is de uitval uit de top van HAVO en VWO (in tegenstelling tot die uit LBO en MAVO) vanaf het begin van de jaren tachtig gestegen en hoog te noemen vergeleken met die uit LBO en MAVO (De Vries & De Jong, 1988). Ondanks de relatief hoge uitval uit de top van HAVO en VWO is er over deze voortijdige schoolverlaters en hun verdere activiteiten en ervaringen na het schoolverlaten weinig bekend. Hoewel ze langer voortgezet onderwijs hebben gevolgd dan voortijdige schoolverlaters uit MAVO en LBO, hebben ze geen echte (primaire) beroepskwalificatie verworven. Er bestaat dan ook de verwachting dat ook voor deze groep voortijdige schoolverlaters geldt dat ze, net als de uitvallers uit LBO en MAVO, een kwetsbare maatschappelijke positie zullen innemen.

Dit was voor het Ministerie van O&W, i.c. de Commissie Jeugdonderzoek, aanleiding een onderzoek uit te laten voeren naar de verdere loopbaan van jongeren die voortijdig de tweede fase van het voortgezet onderwijs (inclusief het MBO en Bbo) verlaten. Dit onderzoek is uitgevoerd door het SCO-Kohnstamm Instituut in samenwerking met het CBS. De achterliggende vraag van het onderzoek was of er bij de voortijdige verlaters van de tweede fase van het voortgezet onderwijs, net als bij de verlaters van de eerste fase, sprake is van een kwetsbare maatschappelijke positie. Het eindrapport van dit onderzoek is recent gepubliceerd (Roelvelde, Derriks & Roede, 1994).

In dit artikel presenteren we de bevindingen uit dit onderzoek die betrekking hebben op de voortijdige verlaters van de hoogste klassen van HAVO en VWO. Daarbij wordt steeds onderscheid gemaakt tussen leerlingen die wel en leerlingen die niet het diploma hebben behaald.

In dit artikel geven we antwoord op twee hoofdvragen. De eerste vraag heeft betrekking op de loopbaan tot het verlaten van het onderwijs en luidt: *waarin onderscheiden leerlingen, die vanuit de hoogste klassen van HAVO en VWO (met of zonder diploma) het onderwijs verlaten, zich van leerlingen die doorstromen naar verder onderwijs?*

Ter beantwoording van deze eerste vraag is gebruik gemaakt van gegevens van een cohort leerlingen dat in 1982 van basisonderwijs over-

ging naar voortgezet onderwijs. Daaruit zijn alle leerlingen geselecteerd die vanuit de hoogste klassen van HAVO en VWO het onderwijs verlieten of doorstroomden naar vervolgonderwijs. We verkrijgen zo, beter dan met een eenmalige steekproef, een goed beeld van de hele populatie leerlingen die, met of zonder vertraging en/of verlengde leerwegen, in de tweede fase van HAVO en VWO terecht zijn gekomen.

De tweede vraag heeft betrekking op de periode na verlaten van het voltijd onderwijs en luidt: *welke loopbaan volgen leerlingen die vanuit de hoogste klassen van HAVO en VWO (met of zonder diploma) het onderwijs verlaten op de arbeidsmarkt en in eventueel verder onderwijs?*

Om deze tweede vraag te beantwoorden zijn bij een steekproef van de geselecteerde leerlingen uit het genoemde cohort aanvullende gegevens verzameld over de verdere loopbaan in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Daarbij ging onze aandacht in het bijzonder uit naar verschillen tussen leerlingen die met of zonder diploma de tweede fase van HAVO en VWO verlieten.

In de volgende paragraaf gaan we nader in op de gegevens die gebruikt zijn om beide vragen te beantwoorden. Daarna volgen twee paragrafen waarin de resultaten van de uitgevoerde analyses worden gepresenteerd. Aan het slot van het artikel gaan wij aan de hand van de onderzoeksbevindingen nader in op de vraag hoe zorgwekkend de positie is van voortijdige schoolverlaters uit de tweede fase van het voortgezet onderwijs.

2 Data en opzet analyses

Voor het onderzoek is aansluiting gezocht bij het cohort 1982 van het CBS (SLVO-cohort; CBS, 1988). Dit is een steekproef van 16813 leerlingen, die in 1982 in de laatste klas van het gewoon lager onderwijs verbleven en waarvan het merendeel in 1983 instroomde in het voortgezet onderwijs. De schoolloopbaan van elke cohortleerling is door het CBS gevolgd tot het moment dat hij of zij het reguliere voltijdonderwijs verliet. Omdat het mogelijk is dat de leerlingen daarna verder zijn gegaan in niet-regulier onderwijs (deeltijd onderwijs, particu-

Tabel 1

Aantallen geselecteerde leerlingen uit SLVO-cohort; naar schooltype en diploma

	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
vanuit 2e fase HAVO of VWO naar ander onderwijs (onderwijswisselaar)	194	1483	71	1839
vanuit 2e fase HAVO of VWO voltijd onderwijs verlaten (cohortverlater)	381	705	193	402
2e fase HAVO of VWO in september 1990 nog niet verlaten (niet geselecteerd)	101	-	105	-

lier onderwijs, bedrijfsopleidingen, losse cursussen etc.). gebruiken we voor leerlingen die door het CBS niet meer zijn gevolgd de term 'cohortverlater' in plaats van 'onderwijsverlater'.

Uit het cohort 1982 zijn leerlingen geselecteerd die in een reeks van vier jaren in de tweede fase van het HAVO en VWO verbleven. Deze reeks van jaren start met het schooljaar 1986-87: dit is het eerste jaar dat (onvertraagde) leerlingen in een vierde klas van HAVO of VWO kunnen zitten. De reeks eindigt met het schooljaar 1989-90, zodat uitvallers ten tijde van de aanvullende dataverzameling in het najaar van 1992 tenminste enkele jaren het (voltijd) onderwijs hebben verlaten. Van de geselecteerde leerlingen is nagegaan of zij het reguliere voltijd-onderwijs hebben verlaten (*cohortverlaters*) of dat zij doorstroomden naar ander onderwijs (*onderwijswisselaars*). In Tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de aantallen geselecteerde leerlingen.

We zien dat vrijwel alle leerlingen uit het SLVO-cohort, die in de 2e fase van HAVO en VWO hebben verbleven, in onze selecties zijn opgenomen. Alleen een klein aantal sterk ver-

traagde leerlingen verbleef in september 1990 nog in de hoogste klas(sen) van HAVO en VWO. De analyses ter beantwoording van de eerste onderzoeksvraag (paragraaf 3) zijn uitgevoerd op gegevens van al de geselecteerde onderwijswisselaars en cohortverlaters; in totaal 5268 leerlingen.

Om de verdere loopbaan in onderwijs en op de arbeidsmarkt te kunnen analyseren zijn uit de geselecteerde groepen cohortverlaters steekproeven getrokken, die in de tweede helft van 1992 zijn benaderd met een bestaand onderzoeksinstrument, de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het CBS. Naast de EBB werden bovendien nog enkele aanvullende vragen gesteld over het arbeidsverleden. Omdat in het onderzoek de onderwijsverlaters zonder diploma centraal stonden is uit de ongediplomeerde cohortverlaters een twee keer zo grote steekproef fractie getrokken als uit de gediplomeerde verlaters. In Tabel 2 wordt een overzicht gegeven van de respons bij de aanvullende dataverzameling met de EBB-enquête.

De respons op de EBB-enquête lag rond of even boven de 50 procent. Voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek, met zo'n uitge-

Tabel 2

Aantallen benaderd en respons op de EBB-enquête; naar schooltype en diploma

	HAVO		VWO		
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma	
aantallen cohortverlaters	381	705	193	402	
benaderd met EBB-enquête (steekproef fractie)	335 (.88)	311 (.44)	170 (.88)	178 (.44)	
respons	aantal (percentage)	160 (48%)	175 (56%)	80 (47%)	104 (58%)

breid instrument, is dat bevredigend te noemen. De responsgroep bleek niet systematisch af te wijken van de non-responsgroep op kenmerken die van beide groepen bekend zijn uit de SLVO-gegevens. De analyses ter beantwoording van de tweede onderzoeksvraag (paragraaf 4) zijn uitgevoerd op gegevens van de responsgroep; in totaal 519 leerlingen. Bij analyses op gediplomeerden en ongediplomeerden tezamen is een weging toegepast om te corrigeren voor de ongelijke trekingskansen van beide groepen.

Variabelen

Uit de gegevens van het SLVO-bestand zijn de volgende variabelen gebruikt:

Achtergrondkenmerken

- sekse (1 = man; 2 = vrouw)
- opleiding van de vader en de moeder (volgens de Standaard Onderwijsindeling SOI)
- beroep hoofdkostwinner (een tweedeling; 0 = laag en 1 = hoog)¹
- verrichten betaald werk door moeder (0 = nee; 1 = ja)
- onderwijsaspiraties ouders met betrekking tot voortgezet onderwijs (bevroegd in 1982; met waarden van 1 = LBO tot 4 = VWO)
- onderwijsaspiraties ouders met betrekking tot studeren (de leeftijd tot wanneer men wenst dat het kind onderwijs zal volgen; bevroegd in 1982)
- wonen in de Randstad (de provincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland hebben de waarde 1, de overige provincies de waarde 0)
- wonen in een grote stad (als de gemeentegrootte meer dan 100.000 was kreeg de variabele de waarde 1, anders de waarde 0)

Kenmerken eerdere onderwijsloopbaan²

- vertraging in het basisonderwijs (in jaren, bepaald op grond van de geboortedatum van de leerlingen)
- prestatiescore basisonderwijs (totaalscore op de Cito-toets)
- advies voor voortgezet onderwijs (van 1 = LBO tot 4 = VWO)
- vertraging in het voortgezet onderwijs (in jaren; deze vertraging is gecorrigeerd voor vertraging die is opgelopen doordat eerst een ander Vo-diploma is behaald: vertraging door een omweg)

- omweg in leerweg door het Vo door eerder diploma (0 = nee; 1 = ja)

Uit de gegevens die met de EBB-enquête zijn verzameld hebben we de volgende informatie gebruikt:

- soort opleidingen na verlaten voltijd HAVO of VWO, gecodeerd volgens de Standaard Onderwijsindeling SOI
- de periode waarin deze opleidingen zijn gevolgd en eventuele diplomering
- huidige opleiding tijdens afname EBB, gecodeerd volgens de SOI
- huidige werkkring: startjaar, omvang, vastheid en typering volgens de CBS Beroepen-classificatie 1984

Via de aanvullende vragen bij de EBB is summier informatie over eventueel werk vóór de huidige werkkring verkregen.

Analysetechniek

Omdat achtergrondkenmerken van de leerlingen en kenmerken van hun eerdere onderwijsloopbaan onderling sterk samenhangen presenteren we in dit artikel weinig bivariate samenhangen, maar laten we vooral resultaten van multivariate analyses zien. En omdat de afhankelijke variabelen bij die analyses dichotoom zijn (wel of geen diploma; wel of geen vertrek uit het voltijd onderwijs; wel of niet werkloos na het cohortverlaten; etc.) is logistische regressie een aangewezen analysetechniek. Deze techniek is in veel opzichten te vergelijken met de gebruikelijke lineaire regressie-analyse, waarin de afhankelijkheid van een continue variabele op een reeks onafhankelijke variabelen wordt geschat. Maar in logistische regressie is de afhankelijke variabele een dichotome 0-1 variabele, waarbij de waarde 1 betekent dat een bepaalde gebeurtenis wel heeft plaatsgevonden en de waarde 0 dat de gebeurtenis niet heeft plaatsgevonden. De kansverhouding tussen beide mogelijkheden wordt de 'odds' van de gebeurtenis genoemd en de logaritme van deze odds wordt geschreven als lineaire additieve combinatie van de verschillende onafhankelijke variabelen:

$$\ln [P(\text{event})/P(\text{no event})] = B_0 + B_1X_1 + B_2X_2 + B_3X_3 + \dots + B_kX_k$$

De *B-coëfficiënten* van deze vergelijking kunnen geschat worden met maximum likelihood

Tabel 3

Diplomering en vertrek bij tweede fase HAVO- en VWO-ers (kolompercentages)

uit 2e fase naar:	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
uit (voltijd) onderwijs	66.3	32.2	73.1	17.9
VWO	5.6	6.8	-	-
MBO	25.9	14.7	7.2	0.5
HBO	1.2	46.1	16.7	23.4
WO	-	-	0.8	58.1
overig	1.0	0.1	2.3	-
aantal (n)	575	2188	264	2241
(rijpercentage)	(20.8%)	(79.2%)	(10.5%)	(89.5%)

methoden. In tabellen zullen we overigens niet de *B-coëfficiënten* presenteren, maar de eenvoudiger te interpreteren e^B .³

Bij de bespreking van de eerste analyses in paragraaf 3 zullen we uitgebreider ingaan op de interpretatie van de resultaten van logistische regressie-analyses.

3 Diplomering en vertrek in de tweede fase van HAVO en VWO

We beginnen met een beschrijving van diplomering en vertrek bij de groepen geselecteerde leerlingen uit het SLVO-bestand. Tabel 3 geeft daar een overzicht van.

Van de HAVO-ers behaalt bijna 80% het diploma en verlaat ruim 20% de hoogste klassen van het HAVO zonder diploma. Van deze laatste groep gaat een kwart naar het MBO en vertrekt twee-derde uit het voltijd onderwijs. Ook bij de gediplomeerden vertrekt een omvangrijke groep uit het voltijd onderwijs: 32.2%; de overigen gaan vooral naar het HBO (46.1%) en ook wel naar het MBO (14.7%).

Van de VWO-ers behaalt bijna 90% het diploma en verlaat ruim 10% de hoogste klassen van het VWO zonder diploma. Van deze laatste groep vertrekt bijna drie-kwart uit het voltijd onderwijs; de rest gaat naar HBO of MBO. Bij de gediplomeerden vertrekt 17.9% uit het voltijd onderwijs; de overigen gaan vrijwel uitsluitend naar het WO en naar het HBO.

Het vertrek uit het onderwijs bij gediplomeerde HAVO-ers en VWO-ers is hier groter dan in het recente longitudinale onderzoek

Verder Studeren wordt gevonden (Webbink, De Jong, Oosterbeek & Roeleveld, 1993). Ten dele kan dit komen doordat in de laatste jaren verder leren nog steeds gebruikelijker wordt. Maar belangrijker is dat, zoals we nog zullen zien, een aanzienlijk deel van de cohortverlaters direct aansluitend naar particulier en/of deeltijd onderwijs gaat. Deze zijn bij Webbink e.a. niet als onderwijsverlaters beschouwd, terwijl ze hier wel als cohortverlater meetellen. Het percentage 'echte' onderwijsverlaters ligt dus lager dan de hier gegeven percentages cohortverlaters.

Beslissingen rond de keuze om wel of niet verder te gaan met onderwijs, en de alternatieven die daarbij openstaan, kunnen op geheel verschillende wijze tot stand komen voor leerlingen die in hun tweede fase onderwijs wel of geen diploma hebben behaald. Daarom gaan we allereerst na of we *het behalen van het diploma* kunnen verklaren. Vervolgens onderzoeken we, afzonderlijk voor de groep die wel en de groep die niet het diploma heeft behaald, of we *vertrek uit het (voltijd) onderwijs* kunnen verklaren.

In Tabel 4 presenteren we resultaten van de eerste logistische regressie-analyse, met als afhankelijke variabele het al dan niet behalen van het diploma. We geven enige toelichting op de tabel.

Wanneer het effect van een bepaalde variabele (e^B) statistisch significant is ($p < .05$), dan is de coëfficiënt *vet* gedrukt. Deze coëfficiënten uit de uiteindelijke logistische regressievergelijking geven veranderingen in kansverhoudingen weer als de onafhankelijke variabele een meeteenheid verandert. Als een coëfficiënt precies 1 is, dan verandert de kans op diploma behalen niet wanneer de betreffende onafhan-

Tabel 4

Diploma behalen bij HAVO-ers en VWO-ers; resultaten logistische regressie-analyses

variabelen:	HAVO e ^B	VWO e ^B
seks	1.16	.75
opleiding vader	.96	1.06
opleiding moeder	1.03	.97
'hoog' beroep	1.21	.64
moeder werkt	1.29	1.00
wonen in Randstad	.67	.93
wonen in stad > 100.000 inwoners	1.02	1.19
aspiraties niveau voortgezet onderwijs	.88	.72
aspiraties lengte van studeren	1.04	1.04
prestatiescore basisonderwijs	1.01	1.03
vertraging basisonderwijs	.79	1.21
advies voor voortgezet onderwijs	.91	1.30
vertraging in voortgezet onderwijs	.41	.10
omweg in leerweg (eerder diploma)	.28	.08
	aantal (n)	1985
	% ontbrekende waarden	28%
		1930
		23%

kelijke variabele verandert; is de coëfficiënt groter dan 1, dan wordt de kans op een diploma groter als de onafhankelijke variabele groter wordt (vergelijkbaar met een positief effect bij 'gewone' regressie-analyse); en als de coëfficiënt kleiner dan 1 is, dan wordt de kans op een diploma kleiner als de onafhankelijke variabele groter wordt (een negatief effect). Dit alles uiteraard onder een ceteris paribus conditie.

Een illustratie aan de hand van Tabel 4 lijkt hier nuttig. Als voorbeeld nemen we de variabele 'Wonen in de Randstad', met als waarden 0 = nee en 1 = ja. Deze variabele heeft in het model voor de HAVO-ers een significante coëfficiënt van 0.67. Dit betekent dat voor leerlingen die in de Randstad wonen de kans dat zij het diploma behalen, gedeeld door de kans dat zij het niet halen (de 'odds') een factor 0.67 zo groot is als bij leerlingen die buiten de Randstad wonen: leerlingen uit de Randstad hebben dus minder kans op het behalen van het diploma.

Wanneer we nu de resultaten uit Tabel 4 in hun geheel overzien dan kunnen we concluderen dat het behalen van het diploma bij de HAVO-ers vooral samenhangt met hun eerdere loopbaan door het voortgezet onderwijs. Naarmate leerlingen meer vertraging hebben opgelopen in het Vo halen ze minder vaak het HAVO-diploma. Ook leerlingen die eerst een MAVO-diploma hebben behaald, halen minder vaak het HAVO-diploma dan leerlingen zonder eerder MAVO-diploma. Alle achtergrondkenmerken van de leerlingen (behalve,

zoals gezegd, het wonen in de Randstad) hebben geen significant effect op diplomering. Ook bij de stapsgewijze analyse leidde de opname van deze achtergrondkenmerken niet tot een significante verbetering van het model. In elk geval voor deze geselecteerde groep leerlingen, die de tweede fase van het HAVO heeft bereikt, past het algemene beeld uit Tabel 4 in het idee van een meritocratische loopbaan: succes wordt bepaald door de eerdere resultaten in het onderwijs en niet door allerlei achtergrondkenmerken.

De uitzondering is het wonen in de Randstad. Door welke mechanismen dan ook behalen leerlingen uit de provincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland minder vaak het diploma dan leerlingen uit andere provincies. Het lijkt hier echt te gaan om een regionaal effect en niet om een 'grote stad' effect: het wonen in een stad met meer dan 100.000 inwoners (zowel binnen als buiten de Randstad) heeft geen significant effect op diplomering. We zullen verderop zien dat ook bij vertrek uit het onderwijs het wonen in de Randstad een factor van belang is.

Bij de VWO-ers wordt de kans op het behalen van het diploma niet door achtergrondkenmerken beïnvloed: geen van de coëfficiënten in het model is significant en ook in de stapsgewijze analyse leverde de invoer van deze variabelen geen beter passend model op. Er is dus geen sprake van een indirect effect van achtergrondkenmerken via de in latere stappen ingevoerde onderwijsvariabelen. Alleen drie onderwijs-variabelen hebben in het uiteinde-

lijke model een significant effect:

- naarmate de prestatiescore aan het eind van het basisonderwijs hoger was, behalen de VWO-ers vaker het diploma⁴.
- naarmate de leerlingen meer vertraging in het voortgezet onderwijs hebben opgelopen (en dus een minder voorspoedige loopbaan volgen) behalen ze minder vaak het diploma;
- en leerlingen die een eerder diploma in het voortgezet onderwijs hebben behaald (vrijwel uitsluitend een HAVO-diploma) behalen minder vaak het VWO-diploma dan leerlingen die niet eerst een HAVO-diploma hebben gehaald.

Alle drie effecten passen in het concept van de meritocratische loopbaan: diplomering wordt bepaald door eerdere resultaten in het onderwijs en niet door achtergrondkenmerken. Ook hier dienen we wel weer te bedenken dat deze constatering alleen geldt voor deze specifieke groep: leerlingen die de hoogste klassen van het VWO bereikt hebben en daar al dan niet het diploma behalen.

Vervolgens is nagegaan welke variabelen invloed hebben op *vertrek uit het (voltijd) onderwijs*. Daartoe zijn afzonderlijke logistische regressies uitgevoerd voor gediplomeerde en voor ongediplomeerde leerlingen. In Tabel 5 worden, op dezelfde manier als in Tabel 4, de resultaten gepresenteerd.

Allereerst kijken we naar de analyse voor de HAVO-ers die hun diploma hebben behaald. De aspiraties van de ouders met betrekking tot de lengte van de studie van hun kind ("ik verwacht dat mijn kind zal studeren tot het ... jaar oud is") hebben een significant effect. Naarmate de ouders (reeds bij de start van het SLVO-cohort in 1982 !) verwachten dat hun kind langer zal studeren, gaan de HAVO-gediplomeerden ook vaker verder leren en verlaten zij minder vaak het voltijd onderwijs.⁵

Verder is er een plausibel effect van vertraging in het voortgezet onderwijs: naarmate de leerlingen er langer over hebben gedaan om hun HAVO-diploma te halen en dus een moeizamer loopbaan in het voortgezet onderwijs hebben gehad, besluiten zij vaker om het onderwijs te verlaten.

En dan zijn er nog twee significante effecten van achtergrondkenmerken van de leerlingen: gediplomeerde meisjes vertrekken vaker uit het onderwijs dan gediplomeerde jongens; en gediplomeerde leerlingen uit de Randstad vertrekken ook vaker uit onderwijs dan leerlingen van buiten de Randstad. Beide effecten treden op, ook na controle voor alle andere onafhankelijke variabelen die in de multivariate analyse zijn opgenomen, maar kunnen beter geïllustreerd worden als bivariate samenhang (zie Tabel 6 verderop).

Bij de HAVO-ers die geen diploma hebben

Tabel 5

Vertrek uit (voltijd) onderwijs bij gediplomeerde en ongediplomeerde HAVO-ers en VWO-ers; resultaten logistische regressie-analyses

	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
seks	1.68	3.08	2.71	1.70
opleiding vader	1.10	.97	1.07	1.02
opleiding moeder	1.08	1.03	1.19	1.01
'hoog' beroep	.63	.99	.81	1.06
moeder werkt	1.15	1.11	1.02	1.11
wonen in Randstad	1.71	1.54	4.48	1.45
wonen in stad > 100.000 inwoners	.61	1.06	.55	1.11
aspiraties niveau voortgezet onderwijs	1.06	1.05	2.79	.90
aspiraties lengte van studeren	1.03	.88	.94	.99
prestatiescore basisonderwijs	.98	1.01	.96	.99
vertraging basisonderwijs	2.06	1.46	4.84	.85
advies voor voortgezet onderwijs	1.26	.95	1.35	1.21
vertraging in voortgezet onderwijs	1.93	1.38	.59	1.22
omweg in leerweg (eerder diploma)	2.61	1.15	.28	1.28
aantal (n)	387	1598	183	1747
% ontbrekende waarden	33%	27%	31%	22%

gehaald zien we een plausibel effect van de vertraging in het voortgezet onderwijs: naarmate leerlingen meer vertraging hebben opgelopen en dus hun loopbaan minder succesvol was, besluiten zij vaker het onderwijs te verlaten. Ook leerlingen met een eerder MAVO-diploma verlaten vaker het onderwijs. Ook dit effect is plausibel: zij hebben geprobeerd om na hun MAVO nog het HAVO te halen, zijn daar niet in geslaagd en stoppen nu met (voltijd) onderwijs.

Ten slotte zien we ook hier weer effecten van sekse en Randstad: ook bij de ongediplomeerden verlaten meisjes en leerlingen uit de Randstad vaker het onderwijs dan jongens en leerlingen van buiten de Randstad.

Bij de gediplomeerde VWO-ers hebben slechts twee variabelen een significant effect op de kans dat leerlingen het (voltijd) onderwijs verlaten: gediplomeerde meisjes vertrekken vaker uit het onderwijs dan jongens; en leerlingen die in de Randstad wonen vertrekken vaker uit het onderwijs dan zij die buiten de Randstad wonen.

Ook bij de ongediplomeerde VWO-ers zien we deze twee effecten optreden. Daarnaast is er bij de ongediplomeerden ook nog een significant effect van een eerder (HAVO-)diploma. Leerlingen met zo'n eerder diploma verlaten minder vaak het onderwijs dan leerlingen zonder een eerder diploma. Kennelijk gaat het hier om een groep (ex-)Havisten die eerst VWO proberen, maar vervolgens toch besluiten om alsnog naar HBO of MBO te gaan.

Een minder plausibel effect, tenslotte, zien we bij de aspiraties van de ouders met betrekking tot het niveau van voortgezet onderwijs. Naarmate de ouders bij de start van het SLVO-cohort een hoger niveau in het voortgezet onderwijs voor hun kind wensten, verlaten deze

leerlingen vaker het onderwijs. Dit effect vinden we alleen bij de ongediplomeerde VWO-ers en een mogelijke verklaring is dat deze leerlingen geen kans zien om aan de hoge verwachtingen van hun ouders te voldoen en daarom het onderwijs helemaal de rug toekeren, terwijl leerlingen met ouders die minder hoge aspiraties hebben daar nog aan willen voldoen door te proberen een ander (lager) diploma te halen.

Zowel bij gediplomeerde als bij ongediplomeerde HAVO- en VWO-ers zagen we in de voorgaande multivariate analyses effecten van sekse en Randstad. In Tabel 6 geven we, als illustratie, de bivariate samenhangen tussen deze twee variabelen en vertrek uit het onderwijs.

Bij alle vier groepen (HAVO-ers en VWO-ers; met of zonder diploma) zien we dat een groter aandeel meisjes het (voltijd) onderwijs verlaat dan jongens. Terwijl de sekse-verschillen in het voortgezet onderwijs in de loop van de jaren tachtig vrijwel verdwenen zijn, lijkt het er dus op dat er nog wel sekse-verschillen bestaan in de keuze om wel of niet verder te gaan leren in aansluiting op de hoogste klassen van HAVO en VWO.

Ook leerlingen die in de Randstad wonen verlaten vaker het onderwijs dan leerlingen die daar niet wonen. Hoewel dit verschijnsel ook in ander onderzoek wel is gevonden hebben we er uit onze gegevens geen directe verklaring voor. Mogelijk is in de Randstad de 'pull' van de arbeidsmarkt groter dan daarbuiten.

Samenvatting

Het behalen van het diploma van het voortgezet onderwijs is bij de onderzochte leerlingen uit HAVO en VWO te karakteriseren als een meritocratisch proces. Naarmate de eerder doorlopen onderwijsloopbaan problematischer was,

Tabel 6

Percentage cohortverlaters bij tweede fase HAVO-ers en VWO-ers; naar behaald diploma, sekse en wonen in de Randstad

	HAVO-ers geen diploma	wel diploma	VWO-ers geen diploma	wel diploma
jongens	61.2	19.3	65.4	13.5
meisjes	70.0	40.7	80.9	22.7
wonen in Randstad	72.3	38.0	84.3	20.9
wonen buiten Randstad	61.3	28.6	63.6	15.9
allen	66.3	32.2	73.1	17.9

behalen de leerlingen minder vaak het einddiploma van respectievelijk HAVO en VWO; de achtergrondkenmerken van de leerlingen hebben vrijwel geen invloed op het behalen van het diploma. Alleen bij de HAVO-ers vinden we dat leerlingen uit de Randstad wat minder vaak het einddiploma behalen, ook na controle voor de overige kenmerken van deze leerlingen.

Daarbij moet wel bedacht worden dat er hier sprake is van reeds geselecteerde, vrij homogene groepen leerlingen. De analyses zijn uitgevoerd bij leerlingen die de hoogste klassen van respectievelijk het HAVO en het VWO hebben bereikt en daarmee al een tenminste deels succesvolle loopbaan door het voortgezet onderwijs achter de rug hebben.

De beslissing om het voltijd onderwijs te verlaten valt verschillend uit voor leerlingen die wel of niet het diploma van HAVO of VWO hebben behaald. Bij de gediplomeerde leerlingen is het aandeel dat verder voltijd onderwijs gaat volgen aanzienlijk groter dan bij de ongediplomeerde leerlingen.

Voor het overige is de beslissing om, met of zonder diploma, het voltijd onderwijs te verlaten, veel minder door meritocratische aspecten bepaald dan het behalen van het diploma. Weliswaar treden ook hierbij soms effecten op van de eerdere onderwijsloopbaan, maar er worden steeds ook effecten gevonden van sekse en woonplaats: meisjes verlaten vaker het voltijd onderwijs, evenals leerlingen die in de Randstad wonen.

4 De verdere loopbaan na verlaten van het voltijd onderwijs

4.1 De onderwijsloopbaan

De leerlingen die uit het SLVO-bestand verdwijnen hebben het voltijd regulier onderwijs verlaten. Voor hun verdere onderwijsloopbaan

zijn er dan drie mogelijkheden: de leerlingen gaan direct aansluitend verder onderwijs volgen buiten het voltijd regulier onderwijs; leerlingen gaan na één of meer jaren opnieuw onderwijs volgen (zowel voltijd als deeltijd en/of particulier); en leerlingen gaan, tot en met de eindmeting in het najaar van 1992, geen verder onderwijs meer volgen. In Tabel 7 geven we een overzicht.

Voor een grote groep van de onderzochte leerlingen geldt dat zij na het verlaten van het voltijd onderwijs direct aansluitend verder gaan leren in allerlei vormen van deeltijd en particulier onderwijs. En een andere omvangrijke groep gaat na één of enkele jaren onderbreking weer verder leren (de meesten na 1 of 2 jaar). Zo bezien is het afsluiten van de onderwijsloopbaan voor de meeste leerlingen een veel geleidelijker proces dan we tevoren veronderstelden.

De leerlingen die HAVO of VWO hebben afgesloten met een diploma gaan vaker direct aansluitend verder met onderwijs dan leerlingen die het diploma niet hebben behaald. Deze laatste groep gaat daarentegen juist vaker na één of enkele jaren toch weer onderwijs volgen. Het aandeel leerlingen dat in de onderzochte periode helemaal geen onderwijs meer is gaan volgen is bij ongediplomeerden en gediplomeerden verlaters van het HAVO ongeveer even groot: rond de vijftien procent. Bij de VWO-ers ligt dat percentage nog lager en van de gediplomeerde verlaters van het VWO gaat vrijwel iedereen direct aansluitend of na een onderbreking toch weer onderwijs volgen.

De keuze om direct na het verlaten van het voltijd onderwijs naar ander (deeltijd en/of particulier) onderwijs te gaan kan samenhangen met het behalen van het diploma van de voltijd opleiding, maar mogelijk ook met achtergrondkenmerken van de leerlingen. We hebben

Tabel 7

Verdere onderwijsloopbaan cohortverlaters uit HAVO en VWO; naar behaald diploma (kolompercentages)

	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
direct naar verder onderwijs	37.5	65.7	37.5	74.0
later naar verder onderwijs	46.3	21.7	53.8	24.0
geen verder onderwijs meer	16.3	12.6	8.8	1.9
aantal (n)	160	175	80	104

daarom weer een logistische regressie-analyse uitgevoerd om na te gaan in hoeverre het direct aansluitend naar ander onderwijs gaan te verklaren valt met de eerder gebruikte reeks onafhankelijke variabelen. Bij deze analyse is gewogen om te corrigeren voor de kleinere trekingskans van gediplomeerde leerlingen (vergelijk paragraaf 2). We geven hier slechts de belangrijkste resultaten en verwijzen voor de volledige uitkomsten naar het onderzoeksrapport (Roeleveld, Derriks & Roede, 1994).

In het logistische regressiemodel vinden we zowel bij de HAVO-ers als bij de VWO-ers een significant effect van diploma behalen: gediplomeerde leerlingen gaan vaker direct aansluitend verder leren dan leerlingen zonder diploma. Het verband uit Tabel 7 blijft dus ook in een multivariate analyse bestaan.

Bij de HAVO-ers vinden we verder alleen nog een significant effect van sekse: meisjes gaan vaker direct naar ander onderwijs dan jongens. In de vorige paragraaf zagen we dat meisjes vaker dan jongens het voltijd onderwijs verlaten, zowel bij de gediplomeerden als bij de ongediplomeerden (zie Tabel 6). Nu blijkt dat de HAVO-meisjes vaker direct aansluitend naar allerlei vormen van deeltijd en particulier onderwijs gaan. Het totale beeld wordt daarmee bijgesteld: bij de HAVO-ers verlaten meisjes niet zozeer vaker het onderwijs als totaal, maar gaan ze vaker naar de 'deeltijd en particuliere sector' van het Nederlandse onderwijssysteem, terwijl jongens vaker in de 'voltijd-sector' blijven.

Bij de VWO-ers vinden we verder alleen nog een effect van vertraging in het basisonderwijs: naarmate leerlingen meer vertraging hebben opgelopen gaan zij vaker direct verder naar deeltijd of particulier onderwijs. (Een onverwacht effect. De niet significante effecten van de twee andere basisschool-variabelen Advies en Citoscore zijn positief. De verwachting was dat de vertraging een negatief effect zou hebben.) In tegenstelling tot bij de HAVO-ers vinden we hier geen significant effect van sekse. De grotere uitstroom van meisjes uit het voltijd onderwijs wordt bij de VWO-ers niet 'gecompenseerd' door een grotere doorstroom naar deeltijd en/of particulier onderwijs.

De vraag of de verlaters van het voltijd HAVO en VWO direct naar ander onderwijs gaan is één aspect van hun verdere onderwijs-

loopbaan, maar mogelijk belangrijker is de vraag wie er überhaupt verder onderwijs gaat volgen, direct aansluitend of niet. We hebben daarom ook een logistische regressie-analyse uitgevoerd op het al dan niet verder onderwijs gaan volgen, waarbij het er niet toe doet of dat onderwijs direct aansluitend of pas na één of enkele jaren werd begonnen. Ook bij deze analyses is er gewogen om te corrigeren voor de ongelijke trekingskansen.

Bij de HAVO-ers treden er in het model twee significante effecten op:

- opnieuw: meisjes gaan vaker (direct of indirect) verder onderwijs volgen dan jongens (en compenseren daar als het ware het sneller vertrekken uit het voltijd onderwijs mee);
- aspiraties van de ouders met betrekking tot de lengte van studeren van hun kind: naarmate de ouders (in 1982 al!) willen dat hun kind tot een hogere leeftijd onderwijs zal gaan volgen, gaan de voltijd onderwijsverlaters vaker, direct of indirect, weer verder met leren.

Bij de VWO-ers treden drie significante effecten op:

- wonen in een grote stad: leerlingen uit steden met meer dan 100.000 inwoners gaan minder vaak (direct of indirect) naar vervolgonderwijs;
- vertraging in het voortgezet onderwijs: naarmate leerlingen meer vertraging hebben opgelopen in het Vo gaan ze minder vaak naar vervolgonderwijs;
- eerder diploma (vrijwel steeds van HAVO) behaald: leerlingen met een eerder HAVO-diploma gaan minder vaak weer onderwijs volgen in de periode tot najaar 1992.

Bij zowel HAVO-ers als VWO-ers heeft het behalen van het eindexamen van HAVO respectievelijk VWO geen significant effect: zoals we in Tabel 7 al zagen gaan zowel gediplomeerden als ongediplomeerden ongeveer even vaak (direct of indirect) verder leren.

Ten slotte kunnen we ons afvragen hoe het er nu uiteindelijk voorstaat met de onderwijsloopbanen van deze groep verlaters van het voltijd HAVO en VWO. Sommige van hen hebben een tijdje weer onderwijs gevolgd en zijn daar, al dan niet gediplomeerd, weer mee gestopt; anderen volgden op het moment van de aanvullende dataverzameling nog onderwijs

Tabel 8

Uiteindelijk onderwijsresultaat cohortverlaters uit HAVO en VWO in najaar 1992; naar behaald diploma (kolompercentages)

	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
geen actueel onderwijs				
MAVO of lager behaald	16	-	HAVO of lager behaald	11
HAVO of VWO behaald	11	17	VWO behaald	9
MBO behaald	11	10	MBO behaald	0
HBO-achtige opleiding behaald	1	14	HBO-achtige opleiding behaald	1
subtotaal (%)	39	40	subtotaal (%)	21
wel actueel onderwijs				
HAVO en lager VWO	6	5	VWO en lager MBO	5
MBO	2	0	HBO en HBO-achtige opleiding	14
HBO en HBO-achtige opleiding	27	21	Wo	28
Wo	23	29		33
	4	5		51
aantal (n)	160	175	aantal (n)	80
				104

en hebben hun loopbaan dus nog niet afgesloten. In Tabel 8 geven we een overzicht van de situatie van de onderzochte leerlingen in het najaar van 1992.⁶

Het beeld in Tabel 8 van de (verdere) onderwijsloopbanen van verlaters van de tweede fase van HAVO en VWO is verre van dramatisch.

Bij de ongediplomeerde HAVO-verlaters hebben er heel wat inmiddels wel het HAVO-, MBO- of zelfs een hoger niveau behaald of zijn daar nog mee bezig. Eigenlijk kunnen we alleen bij twee groepen zeggen dat hun loopbaan verder weinig succesvol is geweest: de groep die nu geen onderwijs meer volgt en slechts MAVO-niveau of lager heeft behaald (16% van de ongediplomeerde HAVO-verlaters) en de groep die in najaar 1992 nog bezig is met onderwijs op HAVO- of lager niveau (6% van de ongediplomeerden).

De overige ruim drie-kwart van de ongediplomeerde HAVO-verlaters heeft óf inmiddels een diploma van HAVO, VWO of MBO behaald óf zijn nog bezig op vooral MBO en HBO. We dienen hierbij overigens wel te bedenken dat het MBO hier het hele terrein van het 'post-primair' beroepsonderwijs omvat: zowel MBO als KMBO en leerlingwezen; deze onderwijssoorten zijn zonder uitgebreide data-

bewerkingen binnen de EBB-gegevens niet van elkaar te onderscheiden. Een nadere indicatie kan het volgen van een voltijd of een deeltijd opleiding zijn; dit is voor wie actueel onderwijs volgt bekend. Van de niet-gediplomeerden, die nu MBO en HBO volgen, doet respectievelijk 50% en 17% dat in deeltijd.

Bij de gediplomeerde HAVO-verlaters is 17% niet 'verder gekomen' dan hun HAVO-niveau. De rest heeft óf een MBO-diploma of diploma van een HBO-achtige opleiding behaald, óf is nog bezig met een MBO-, HBO-, HBO-achtige of WO-opleiding. (De kleine groep die nog bezig is op HAVO-niveau of lager volgen allemaal een opleiding binnen het LBO.) Van degenen die nu MBO of HBO volgen doet respectievelijk 70% en 8% dat in deeltijd.

Ook bij de VWO-ers is het beeld van de verdere onderwijsloopbanen van verlaters van de tweede fase VWO niet erg somber. Bij de ongediplomeerden volgt meer dan 60% inmiddels een opleiding in het HBO of WO, terwijl ook van degenen die in het najaar van 1992 geen onderwijs meer volgen een deel de VWO-opleiding (bijvoorbeeld via een avondschool) alsnog heeft afgerond. Er zijn twee groepen waarvan we kunnen zeggen dat hun (verdere)

loopbaan weinig succesvol is geweest: de groep met als hoogste niveau HAVO of lager (11%), voor wie het volgen van het VWO dus geen succes heeft gehad; en de groep die in het najaar van 1992 nog VWO (of lager) volgt (5%). Bij de groep die nu MBO volgt kan er sprake zijn van gedeeltelijk succes: ze zijn bezig een beroepskwalificatie te verwerven, maar hebben (waarschijnlijk) het hoogste niveau van Avo niet voltooid. Bij de ongediplomeerden die nu MBO of HBO volgen doet respectievelijk 91% en 23% dat in deeltijd (gegevens over het in deeltijd volgen van WO ontbreken in het EBB-bestand).

Van de gediplomeerden is 5% 'blijven steken' op het niveau van VWO. De overigen hebben óf daarna nog een diploma van een MBO- of HBO-achtige opleiding behaald, óf studeren nu nog in MBO (73% in deeltijd), HBO en HBO-achtige-opleiding (15% in deeltijd) of WO.

4.2 De loopbaan op de arbeidsmarkt

In de EBB-enquête wordt uitgebreid navraag gedaan naar de huidige werkkring van de respondenten. Maar in tegenstelling tot de situatie met betrekking tot eerder gevolgd onderwijs, wordt er niet ver teruggevraagd naar eerdere werkkringen. Daarom is er in de onderzoeksopzet voor gekozen om over deze eerdere werkkringen een beperkt aantal aanvullende vragen te stellen. De combinatie van de gegevens uit de EBB-enquête en deze aanvullende vragenlijst levert in principe een compleet beeld op van de loopbaan van de respondenten op de arbeidsmarkt.

Er zijn echter twee groepen leerlingen waarbij de informatie niet compleet is. Allereerst heeft een gedeelte van de leerlingen geen aan-

vullende vragenlijst ingevuld. Van deze respondenten weten we niet genoeg over eventueel werk van enkele jaren geleden. En verder ontbreekt bij een deel van de leerlingen de startdatum van hun huidige baan, zodat niet goed te bepalen valt of ze direct na het verlaten van het voltijd onderwijs met die baan zijn begonnen of niet. De analyses zullen daarom soms over wat kleinere aantallen respondenten worden uitgevoerd dan die in de vorige paragraaf; deze uitval is echter niet systematisch. In de tabellen wordt steeds het aantal leerlingen met bekende gegevens vermeld.

Als eerste kunnen we ons de vraag stellen of de leerlingen, na het verlaten van het (voltijd) HAVO of VWO, direct aansluitend zijn gaan werken, al dan niet in combinatie met ander onderwijs. Omdat we alleen het startjaar van de eerste baan weten, spreken we van direct aansluitend werk wanneer dat werk werd aangevangen in het kalenderjaar dat het laatste schooljaar uit de SLVO-gegevens werd afgesloten. Er kan dan natuurlijk best een aantal maanden tussen dat onderwijs en het werk hebben gezeten, maar de gegevens staan een verfijnder onderscheid niet toe. Een nauwkeurige analyse van baanzoekduren is daarom ook niet goed mogelijk.

In Tabel 9 geven we een overzicht van wat de leerlingen direct na het verlaten van HAVO en VWO zijn gaan doen, afzonderlijk voor leerlingen zonder en met diploma.

In de tabel zien we wel duidelijke verschillen tussen leerlingen die HAVO of VWO met en zonder diploma hebben verlaten. Zoals uit de vorige paragraaf al bleek gaan de gediplomeerde leerlingen vaker direct naar ander onderwijs, veelal zonder werk daarnaast (of met

Tabel 9

Bestemming direct aansluitend op het cohort-verlaten uit HAVO en VWO; naar behaald diploma (kolompercentages)

	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
onderwijs, geen werk	25	42	24	47
onderwijs en werk	15	9	8	9
onderwijs; werk onbekend	4	19	14	24
werk, geen onderwijs	18	16	18	5
geen werk en geen onderwijs	38	15	36	15
aantal (n)	137	166	66	96
geen onderwijs, werk onbekend(aantal)	23	9	14	8

ontbrekende gegevens over hun eventuele werk). Bij de HAVO-ers combineren de ongediplomeerden wat vaker onderwijs met werk dan de gediplomeerden en bij de VWO-ers hebben de ongediplomeerden wat vaker alleen werk zonder onderwijs. Het belangrijkste verschil is echter dat de ongediplomeerden, zowel van HAVO als van VWO zich vooral vaker in de situatie bevinden dat ze zowel geen onderwijs volgen als geen werk hebben. Meer dan 35 procent van de ongediplomeerden is in de rest van het jaar waarin ze het voltijd onderwijs verlieten echt werkloos: ze hebben geen werk, maar ze volgen ook geen onderwijs of cursus. Bij de gediplomeerden geldt dat voor een beïndrukkend kleinere groep: 15 procent.

We hebben met een logistische regressie-analyse nagegaan in hoeverre we kunnen verklaren welke leerlingen in een situatie van werkloosheid terecht zijn gekomen. In de analyse is weer gewogen om te corrigeren voor de ongelijke trekkingskansen van gediplomeerde en ongediplomeerde leerlingen.

In het uiteindelijke model blijkt bij zowel HAVO-ers als VWO-ers het effect van het behaalde diploma significant te zijn: de kans op werkloosheid is bij de gediplomeerden lager dan bij de ongediplomeerden. Het beeld uit Tabel 9 blijft dus ook in een multivariate analyse bestaan.

Bij de HAVO-ers hebben de andere variabelen, zoals de sociale herkomst van de leerlingen en hun resultaten in het basisonderwijs, de vertraging in het voortgezet onderwijs en een eventueel eerder MAVO-diploma, geen (significante) invloed op de kans om werkloos te worden.

Bij de VWO-ers treden nog drie significante effecten op:

- naarmate het advies hoger was is de kans op werkloosheid kleiner;
 - leerlingen met een vader met een hoog beroep hebben een grotere kans om werkloos te worden;
 - leerlingen met werkende moeders hebben een grotere kans om werkloos te worden.
- Voor de laatste twee effecten zijn tamelijk onverwacht. Een mogelijke verklaring is dat in gezinnen, waar de vader een hoog beroep (en daarmee waarschijnlijk ook inkomen) heeft en waar sprake is van tweeverdieners (ook de moeder werkt) de kinderen eerder een jaartje rondkijken voordat ze verder gaan leren of een baan gaan zoeken.

Over het *soort werk* dat de leerlingen als eerste na het verlaten van het voltijd onderwijs vinden, is in de aanvullende vragenlijst summier informatie verkregen over de vastheid en de omvang van de baan. Op dit punt treden er geen verschillen op tussen de diverse groepen leerlingen.

We kunnen concluderen dat bij de ongediplomeerden de start van hun loopbaan na het verlaten van HAVO en VWO ongunstiger verloopt dan bij de gediplomeerden. De vraag is nu of er na een aantal jaren nog steeds sprake is van een ongunstiger situatie bij de ongediplomeerden. In Tabel 10 geven we een overzicht van de actuele situatie van de HAVO- en VWO-ers ten tijde van de afname van de EBB-enquête in het najaar van 1992.

De verschillen in Tabel 10 tussen de gediplomeerde en ongediplomeerde leerlingen, zowel bij de HAVO-ers als bij de VWO-ers, zijn niet significant. De situatie van zowel geen onderwijs als geen werk komt slechts bij een kleine fractie van beide groepen voor.

Tabel 10
De actuele situatie van de cohortverlaters uit HAVO en VWO in najaar 1992; naar behaald diploma (kolom-percentages)

	HAVO		VWO	
	geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
onderwijs, geen werk	28	23	33	41
onderwijs en werk	33	37	45	39
werk, geen onderwijs	31	36	21	16
geen werk en geen onderwijs	4	3	0	2
militaire dienst	4	1	1	1
aantal (n)	160	175	80	104

Tabel 11

Func-tieniveau van de actuele werkring van cohortverlaters uit HAVO en VWO; naar behaald diploma (kolompercentages)

		HAVO		VWO	
		geen diploma	wel diploma	geen diploma	wel diploma
func-tieniveau	1	9	2	3	3
	2	29	17	34	11
	3	18	31	23	9
	4	29	34	26	43
	5	13	11	11	26
	6	3	5	3	9
	7	1	0	0	0
	aantal (n)	80	97	35	35

Wanneer we deze actuele situatie vergelijken met die direct na het verlaten van het cohort (Tabel 9) dan zien we allereerst een duidelijke afname van het aandeel werklozen. De ongediplomeerden hebben wat dit betreft hun nadeel ten opzichte van de gediplomeerden wegge-werkt. Verder is er bij alle groepen sprake van een toename van werk, vaak ook gecombineerd met onderwijs. De HAVO-gediplomeerden tenslotte volgen in de actuele situatie minder vaak alleen onderwijs dan direct na het verlaten van het cohort.

Voor de leerlingen die in de actuele situatie werk hebben kunnen we nagaan of er verschillen bestaan tussen gediplomeerde en ongediplomeerde leerlingen. Naar de vastheid van het werk en de omvang ervan blijken er, zowel bij de HAVO-ers als bij de VWO-ers, vrijwel geen verschillen op te treden tussen leerlingen met en zonder diploma.

Tot slot kunnen we nog het niveau van het actuele werk bepalen aan de hand van de CBS Beroepenclassificatie 1984, die in de EBB-gegevens voorhanden is (zie Tabel 11). We gebruiken de indeling in zeven functieniveaus van Huijgen en Conen, die uit deze Beroepen-classificatie kan worden afgeleid (Huijgen, Riesewijk & Conen, 1983).

De tendens in deze tabel is dat de ongediplomeerde cohortverlaters wat vaker een baan hebben in de lagere functieniveaus en de gediplomeerde cohortverlaters vaker een baan in de middelste en hogere functieniveaus. Deze verschillen tussen de gediplomeerde en ongediplomeerde cohortverlaters zijn echter, mede door de kleine aantallen, statistisch niet significant.

Uit de CBS Beroepenclassificatie 1984 kan ook de beroepsprestigeschaal van Sixma en Ultee (1983) worden afgeleid. Ook bij deze fijnmaziger indeling van het huidige beroep naar maatschappelijk aanzien vinden we verschil tussen de beide groepen cohortverlaters: bij de HAVO-ers is de gemiddelde score van de ongediplomeerden op de prestigeschaal 41.0 en die van de gediplomeerden 46.0; dit verschil is significant. Bij de VWO-ers zien we dezelfde tendens (het gemiddelde beroepsprestige bij de ongediplomeerden is 40.3 en bij de gediplomeerden 46.0), maar hier is het verschil statistisch niet significant.

Samenvatting

Verlaten van het voltijd onderwijs betekent lang niet altijd dat de loopbaan door het onderwijs ook volledig beëindigd wordt. Een groot deel van de onderzochte gediplomeerde en ongediplomeerde cohortverlaters gaat daarna verder met een opleiding in het deeltijd of partitculier onderwijs, ofwel direct aansluitend, ofwel na één of enkele jaren. Van alle cohortverlaters uit het HAVO gaat meer dan 80% direct of later weer onderwijs volgen en van alle VWO-ers zelfs meer dan 90%. De gediplomeerden gaan vaker direct aansluitend verder met onderwijs, terwijl de ongediplomeerden vooral na één of enkele jaren weer onderwijs gaan volgen. Een aanzienlijk deel van de verlaters van HAVO en vooral VWO (gediplomeerden en ongediplomeerden) volgen eind 1992 nog onderwijs of hebben in de tussentijd jaren hun onderwijsniveau kunnen verhogen. Als gevolg van de verdere onderwijsactiviteiten is het uiteindelijke onderwijsresultaat van de cohortverlaters uit HAVO en VWO beter

dan we op voorhand hadden verwacht.

Het beeld van wat leerlingen gaan doen nadat zij HAVO en VWO al dan niet gediplomeerd hebben verlaten, is pas compleet als de gegevens over verder onderwijs gecombineerd worden met de gegevens over werk. Bij de situatie direct aansluitend op het verlaten van het voltijd onderwijs vinden we een duidelijk verschil tussen de gediplomeerden en de ongediplomeerden. De laatste groep komt vaker terecht in een situatie van werkloosheid: zowel geen werk als ook geen onderwijs. Na enkele jaren is dit verschil echter verdwenen. Het percentage dat zowel geen werk heeft als geen onderwijs volgt is zowel bij de ongediplomeerden als de gediplomeerden laag.

Hoewel dus de achterstand op de arbeidsmarkt van ongediplomeerde verlaters van HAVO en VWO na enkele jaren verdwenen is (lage percentages werklozen) is het wel zo dat het actuele werk en het soort onderwijs dat men volgt, bij de ongediplomeerde verlaters van deze opleidingen vaker van een lager niveau is dan bij de gediplomeerden.

5 Discussie

Voortijdig (ongediplomeerd) schoolverlaten wordt over het algemeen als een zorgwekkend verschijnsel opgevat. Vanuit die zorg is veel aandacht besteed aan uitvallers met de minste opleiding: ongediplomeerde verlaters van de eerste fase van het voortgezet onderwijs. In dit onderzoek zijn we de verdere loopbaan van uitvallers uit de tweede fase van het voortgezet onderwijs nagegaan vanuit de achterliggende vraag of ook hun maatschappelijke positie als kwetsbaar te karakteriseren is.

Het antwoord op deze vraag valt voor de ongediplomeerde HAVO- en VWO-verlaters niet al te pessimistisch uit. Allereerst blijkt dat een aanzienlijk deel van de ongediplomeerde verlaters van HAVO en VWO direct of binnen enkele jaren verder onderwijs gaat volgen. Dat het verlaten van het voltijd onderwijs in vele gevallen niet betekent dat zonder meer geen onderwijs meer gevolgd wordt, is ook uit eerder onderzoek bekend. Ook Meesters en Huson (1990) zijn in hun onderzoek naar de schoolloopbanen en arbeidsmarktpositie van leerlingen (uit het SMVO-cohort) nagegaan in hoe-

verre na verlaten van het voltijd onderwijs nog verder onderwijs gevolgd werd. Hoewel hun bevindingen met betrekking tot ongediplomeerden niet gespecificeerd zijn naar onderwijstype, vinden ook zij dat een aanzienlijk deel van de ongediplomeerde voltijd onderwijsverlaters na een jaar nog aan onderwijs deelneemt. Uit ons onderzoek wordt duidelijk, dat het verder volgen van onderwijs door ongediplomeerde HAVO- en VWO-verlaters niet alleen direct aansluitend plaats vindt, maar vooral ook na verloop van enige tijd. Maar een klein percentage heeft tot het moment van dataverzameling helemaal geen verder onderwijs meer gevolgd. Dat zoveel verlaters van de hogere klassen HAVO en VWO direct of later weer onderwijs gaan volgen, kan met het soort opleiding te maken hebben: HAVO en VWO zijn geen beroepsvoorbereidende opleidingen waardoor de voortijdige verlaters van deze opleidingen, geconfronteerd met de mogelijkheden op de arbeidsmarkt, na verloop van tijd toch maar weer besluiten zich verder te scholen of hun opleiding af te maken, om zodoende hun kwalificaties te verbeteren en hun mogelijkheden te vergroten. Hoewel een deel ten tijde van de dataverzameling nog onderwijs volgt (vooral op MBO- en HBO-niveau) en daarmee nog niet duidelijk is in hoeverre de bijbehorende diploma's ook daadwerkelijk behaald worden, hebben er inmiddels ook heel wat een diploma (op HAVO-, VWO- of MBO-niveau) behaald. In zijn algemeenheid betekent dit dat het in het reguliere onderwijs behaalde onderwijsniveau een onderschatting is van het uiteindelijke bereikte onderwijsniveau. Een en ander betekent dat het in het voltijd onderwijs bereikte onderwijsniveau, zoals geregistreerd door het CBS, een onvolledig beeld geeft van het uiteindelijk bereikte onderwijsniveau. Bij de opzet van toekomstige cohorten zal het CBS dus serieus moeten overwegen niet alleen de loopbaan door het voltijd onderwijs te registreren, maar ook gegevens van de loopbaan in het deeltijd en particulier onderwijs.

Een tweede opvallend resultaat is dat direct na het vertrek uit het onderwijs diplomabezit nog wel van invloed is op de positie van schoolverlaters uit de hoogste klassen van HAVO en VWO, in die zin dat jongeren zonder diploma van deze schooltypen vaker werkloos zijn (geen werk en geen onderwijs) dan jongeren

die dit diploma wel bezitten, maar dat dit verschil na een aantal jaren praktisch verdwenen is. Bij beide groepen is er sprake van toename van werk, vaak gecombineerd met onderwijs. De verschillen bij de start van hun loopbaan tussen ongediplomeerde en gediplomeerde verlaters van HAVO en VWO op dit punt, zijn dus na een aantal jaren verdwenen. Deze bevinding is opmerkelijk, omdat uit ander onderzoek bekend is dat de positie van ongediplomeerde schoolverlaters over het algemeen misschien niet zozeer op de korte termijn ongunstiger is, omdat zij nog wel snel een eerste baan vinden, maar vooral op de langere termijn.

Het niet ongunstige resultaat met betrekking tot de ongediplomeerde HAVO- en VWO-verlaters kan te maken hebben met het aantrekken van de markt voor schoolverlaters juist in de periode waarop deze schoolverlaters daarop hun intrede deden (zie Schoolverlaters brieven 1990 en 1991). Dat zou kunnen betekenen dat ook uitvallers van LBO en MAVO daarvan in deze periode profijt hebben gehad, maar dat kan helaas op grond van dit onderzoek niet vastgesteld worden.

Het is ook mogelijk dat de gunstiger positie van de HAVO- en VWO-verlaters vooral ermee te maken heeft dat zij in een latere fase van hun onderwijsloopbaan de school verlaten, waardoor zij over meer (functionele) vaardigheden, kennis en kwalificaties beschikken dan uitvallers uit de eerste fase, die maar enkele jaren voortgezet onderwijs achter de rug hebben. Dit geeft de HAVO- en VWO-verlaters enerzijds een betere uitgangspositie voor verder onderwijs en anderzijds meer perspectieven op de arbeidsmarkt, waar zij voor werkgevers aantrekkelijker zijn dan jongeren met nauwelijks enig voortgezet onderwijs.

Het beeld dat uit dit onderzoek naar voren komt met betrekking tot ongediplomeerde verlaters van tweede fase HAVO en VWO en hoe het hen na een aantal jaren vergaat, is dus allerm minst zorgelijk. Dat het beleid de aandacht vooral richt op de jongeren die zonder LBO- of MAVO-diploma het onderwijs geheel verlaten, vanuit de gedachte dat de overige voortijdige schoolverlaters minder kwetsbaar zijn, lijkt door de bevindingen uit dit onderzoek gesteund te worden. Vooral na een langere periode blijken veel van de ongediplomeerde schoolverlaters zich nog verder te scholen. Ook

hun aanvankelijk zwakkere positie op de arbeidsmarkt, in vergelijking met gediplomeerde verlaters van deze schooltypen, is na een aantal jaren verdwenen. Weliswaar lijken het functieniveau en beroepsprestige van de actuele werkring van ongediplomeerden wat lager te zijn dan van gediplomeerden, maar het is maar de vraag of dit zorgelijk is. De bevindingen uit dit onderzoek suggereren dat de voortijdige schoolverlaters uit de tweede fase van het voortgezet onderwijs al over voldoende kwalificaties beschikken om met succes verder onderwijs te volgen en een positie op de arbeidsmarkt te vinden.

Noten

1. Tot deze tweedeling is bij het begin van het onderzoek besloten omdat toen niet direct duidelijk was of de verfijndere indeling uit het SLVO-bestand als interval-variabele beschouwd mocht worden.
2. Door geld- en tijdgebrek kon de mogelijk interessante variabele *vakkenpakket* niet als kenmerk van de eerdere onderwijsloopbaan gebruikt worden.
3. We gebruikten het SPSS-pakket om de coëfficiënten te schatten; zie de *Advanced Statistical Guide* (Norusis, 1990, pp. 44-69) voor een toelichting op de techniek en de output die SPSS geeft. De analyses zijn stapsgewijs uitgevoerd, maar in dit artikel geven we alleen de uiteindelijke resultaten en geen gegevens over afzonderlijke stappen. Daarvoor verwijzen we naar het complete onderzoeksrapport (Roeleveld, Derricks & Roede, 1994). Wel vermelden we wanneer de stapsgewijze analyses wijzen op een indirect effect van achtergrondkenmerken.
4. De coëfficiënt van dit effect lijkt weliswaar maar weinig van de neutrale waarde 1 af te wijken, maar dat heeft te maken met de "uitgestrekte" schaal waarop de prestatiescore is gemeten; de coëfficiënt is ongestandaardiseerd.
5. Bij de stapsgewijze analyse leidde opname van de opleiding van de ouders tot een verbetering van het model. Maar deze effecten zijn niet meer significant wanneer de aspiraties ook worden opgenomen. Dit wijst op een indirect effect van het opleidingsniveau van de ouders via de aspiraties die zij voor hun kind hebben.

6. Binnen de EBB zijn opleidingen gecodeerd volgens de Standaard Onderwijsindeling. Deze SOI is soms minder gedetailleerd dan wenselijk. We noemen twee problemen:
 - MBO, KMBO en opleidingen in het leerlingwezen zijn niet scherp te onderscheiden. Wanneer we het hier korthedshalve hebben over MBO-opleidingen, dan wordt bedoeld op deze bredere groep van beroepsopleidingen.
 - HBO en een aantal andere opleidingen zijn niet te onderscheiden. In de analyses kwamen we vooral één-jaarige secretariaatsopleidingen, opleidingen in de sektor toerisme en bedrijfskunde en managementopleidingen tegen. We gebruiken de term HBO-achtige opleiding om aan te geven dat er, naast het reguliere HBO, ook sprake is van andersoortige opleidingen.

Literatuur

- Babeliowsky, M. (1986). *Voortijdig schoolverlaten in Amsterdam*. SCO-rapport 74. Amsterdam: SCO.
- Bock, B., & Hövels, B. (1991). *Een kwantitatief beeld van de groep voortijdige schoolverlaters*. Nijmegen: ITS.
- Bos, K., Kesteren, Th. B. J. van, Stoel, W. G. R., & Vermeulen, C. J. A. J. (1990). *Schoolverzuim, maatregelen die scholen (kunnen) nemen*. Forum 3. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger B.V.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1988). *Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs. SLVO-cohort 1982. Deel 1: schoolkeuze*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Hövels, B., & Bock, B. (1991). *Achtergronden, oorzaken en perspectieven van voortijdig schoolverlaten*. Nijmegen: ITS.
- Huijgen, F., Riesewijk, B. J. P., & Conen, G. J. M. (1983). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland*. Bevolking in loondienst en functieniveaustuctuur in de periode 1960-1977. (Nationaal programma Arbeidsmarktonderzoek, publikatie nr. 17). Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Meesters, M. J., & Einerhand, M. G. K. (1986). Lbo- en mavo-schoolverlaters op de arbeidsmarkt. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 2(4), 67-77.
- Meesters, M. J., & Huson, J. M. (1990). *Schoolloopbanen en arbeidsmarktpositie*. OSA-werkdocument nr. W 68. Leiden: Research voor Beleid.
- Neve, J. H. (1989). *Zonder diploma op weg naar werk*. Een verkennend onderzoek naar voortijdige onderwijsverlaters, hun eerste stappen op de arbeidsmarkt en hun herinstroom in het onderwijs. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Norusis, M. J. (1990). *SPSS Advanced Statistical Guide*. Chicago: SPSS Inc.
- Profiel van de tweede fase voortgezet onderwijs* (1991). Den Haag: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- Roeleveld, J., Derricks, M., & Roede, E. (1994). *De verdere loopbaan van voortijdig schoolverlaters uit de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. SCO-rapport 350. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Schoolverlatersbrief 1990*. Rijswijk: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Schoolverlatersbrief 1991*. Rijswijk: Centraal Bestuur Arbeidsvoorziening.
- Sixma, H., & Ultee, W. (1983). Een beroepsprestigeeschaal voor Nederland in de jaren tachtig. *Mens en Maatschappij*, 58(4), 360-382.
- Voncken, E., & Moerkamp, T. (1991). *Leren kan altijd nog*. Perspectieven op werk en scholing van jongeren in een spijbelopvangproject. SCO-rapport 266. Amsterdam: SCO.
- Vries, G. C. de, & Jong, M. de (1988). *Schoolverzuim en schooluitval in het voortgezet onderwijs*. SCO-rapport 187. Amsterdam: SCO.
- Vries, G. C. de, & Peetsma, Th. (1987). *Voortijdig schoolverlaten en spijbelen in het voortgezet onderwijs*. SCO-rapport 128. Amsterdam: SCO.
- Webbink, H. D., Jong, U. de, Oosterbeek, H., & Roeleveld, J. (1993). *Studiekeuzen van scholieren en studenten in 1991*. Serie Verder Studeren, deel 2. Den Haag: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Manuscript aanvaard 29-3-1995

Auteurs

J. Roeleveld en M. Derriks zijn als onderzoekers verbonden aan het SCO-Kohnstamm Instituut voor Onderzoek van Opvoeding en Onderwijs van de Faculteit der Pedagogische en Onderwijskundige Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam.

Adres: SCO-Kohnstamm Instituut, Grote Bickersstraat 72, 1013 KS Amsterdam. Vanaf 8 januari 1996: Wibautstraat 2-4, 1091 GM Amsterdam.
e-mail: jaapr@sco.educ.uva.nl

Abstract

Dropout from higher levels of secondary education in The Netherlands

J. Roeleveld & M. Derriks. *Pedagogische Studiën*, 72, 437-454.

This study investigates whether the societal position of dropouts from higher levels of secondary education (*HAVO and VWO*) is as vulnerable as that of dropouts from lower levels (*LBO and MAVO*). First, on the basis of an existing national sample, school leavers are compared with students continuing their education. Then, on the basis of newly collected data, the study focuses on differences between graduated and non-graduated school leavers in their subsequent societal careers.

Non-graduated school leavers often resume education only a few years after dropping out, thus raising their educational attainment. Graduated school leavers find it easier to get jobs after school than non-graduated school leavers. But after a number of years differences in unemployment rates are disappeared. Graduated students' job statuses, however, are somewhat higher.

The conclusion is that, generally speaking, the societal position of dropouts from higher levels of secondary education in The Netherlands is not problematic. Apparently these students, although they do drop out, have already acquired enough skills to find their feet in society.